

Dominika Skrzypek*

TWÓRCA NAZWANY: O SYGNOWANYCH INSKRYPCJACH RUNICZNYCH

Wśród średniowiecznych, w większości anonimowych, dzieł zaskakuje obfitość inskrypcji runicznych, odnalezionych w Skandynawii, a zwłaszcza w rejonie jeziora Mälaren w Szwecji, sygnowanych imieniem wykonawcy. Mistrzowie run (szw. *runristare*), pierwsi (skandynawscy) twórcy znani z imienia, od lat budzą zainteresowanie badaczy, począwszy od prac Otto von Friesena (1913, 1933) i Erika Bratego (1925), na współczesnych kończąc (Thompson 1975, Philippa 1977, Quak 1978, Crocker 1982, Åhlén 1997, Källström 1999 i 2007). Niniejszy artykuł stanowi krótki przegląd sygnatur, jakimi posługiwali się mistrzowie run posługujący się młodszym futharkiem w Upplandii w XI i XII wieku oraz omówienie najważniejszych postaci istniejącego prawdopodobnie wówczas cechu runicznego. W tekście zebrano typy sygnatur wskazujących nie tylko na twórcę, lecz również na rodzaj wykonywanej przez niego pracy (stosowanie różnych określeń sugeruje, że inskrypcje wykonywały grupy, a nie pojedynczy ludzie). Zarazem porównanie sygnatur inskrypcji starszych i młodszych wskazuje na zmianę funkcji pełnionej przez alfabet runiczny – od magicznej do codziennej. Szczegółowo omówieni zostaną najbardziej znani i produktywni mistrzowie run: Ulf z Borresta, Öpir oraz Åsmund Kåresson.

Słowa kluczowe: pismo runiczne, anonim, futhark, inskrypcja runiczna, sygnatura, mistrz run

1. WPROWADZENIE

Średniowiecze było dla autora szukającego osobistego uznania czasem wyjątkowo niesprzyjającym. Anonimowość średniowiecznych tekstów, będąca wyrazem szacunku dla słowa i jego boskiego pochodzenia, sprawiała że piszący, jako powiernik i przekaziciel słowa, nie przypisywał sobie praw własności wobec tworzonego tekstu. Tekst był bytem samoistnym, niepowiązany z tym, który go stworzył. Zarówno lapidarne sformułowania, jak i sążniste dzieła, istniały pod tytułem, a nie nazwiskiem autora, który do dziś często pozostaje bezimienny. Tłumacz przekładający obcojęzyczne dzieło na swój język ojczysty poczynał sobie z nim swobodnie, opuszczając, dodając lub zmieniając fragmenty.

Na tym tle zaskakujące są stosunkowo liczne inskrypcje runiczne, odnalezione w Skandynawii, a zwłaszcza w rejonie jeziora Mälaren w Szwecji, sygnowane imieniem wykonawcy. Jedna z najstarszych głosi:

* Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; dosk@amu.edu.pl.

(1) **ek hlewagastiz holtijaz horna tawido**(DR 12 †U)¹

Ja, Gościśław Holtowy, róg wykonałem.
(złoty róg z Gallehus w Danii, ok. 400 r. n.e.),

przy czym nie jest jasne, czy ów Gościśław wykonał również napis runiczny, czy też wyłącznie róg. Zresztą konkurencyjny odczyt tej inskrypcji głosi: Ja, Gościśław kapłan, róg złożyłem w ofierze (Grønvik 1999).

O kilkaset lat późniejsza inskrypcja z Upplandii (Szwecja, rejon jeziora Mälaren) jest klasycznym przykładem inskrypcji sygnowanej:

(2) **inkimōþ lit raisa staina uk bro eftiR karl boanta sin ybiR risti**

(U 36)

Ingimod kazała wzniesić kamień i most dla pamięci Karla, męża swego. Öpir rytował.

Mistrzowie run (szw. *runristare*) to zatem pierwsi (skandynawscy) twórcy znani z imienia (Jansson 1969: 504). Kim byli? Dlaczego inskrypcje noszą ich imiona? Zainteresowanie ludźmi, którzy posiadli sztukę runiczną otwierają prace Erika Bratego (1925) i Otto von Friesena (1913, 1933), w ostatnich latach zaowocowało ono licznymi badaniami poświęconymi poszczególnym twórcom (Thompson 1975, Philippa 1977, Quak 1978, Crocker 1982, Åhlén 1997, Källström 1999 i 2007). Niniejszy artykuł stanowi krótki przegląd sygnatur, jakimi posługiwali się mistrzowie run posługujący się młodszym futharkiem (patrz 2) w Upplandii w XI i XII wieku oraz omówienie najważniejszych postaci istniejącego prawdopodobnie wówczas cechu runicznego.

2. ALFABET RUNICZNY

Pismo runiczne to pismo używane przez Germanów zamieszkujących dzisiejszą Skandynawię począwszy od mniej więcej II wieku n.e. W powszechnym użyciu było aż do XII–XIII wieku, kiedy to stopniowo zostało wyparte przez alfabet łaciński. Futhark, jak nazywany jest alfabet runiczny od wartości jego pierwszych liter, jest pismem inspirowanym śródziemnomorskimi alfabetami, greckim i łacińskim, być może też alfabetami etruskimi (Düwel 2001: 175–182).

Pismo przechodzi ewolucję: od pierwotnych 24 znaków (tzw. futhark starszy) do późniejszych 16 (tzw. futhark młodszy). Redukcja alfabetu nastąpiła około IX wieku i ma prawdopodobnie związek ze zmianami, jakie zaszły w języku od czasu pojawienia się pisma runicznego, a które sprawiły, że starszy futhark przestał dobrze oddawać wartości fonetyczne głosek nordyckich (Düwel 2001: 88). Badacze podkreślają jednak, że zmiana z alfabetu 24-znakowego na 16-znakowy mogła mieć swe źródło także w zmianach społecznych, a jest to czas ekspansji wikingów i pojawienia się chrześcijaństwa.

¹ Inskrypcje runiczne podaję w tekście w transliteracji na alfabet łaciński. Symbol w nawiasach jest kodowanym symbolem; każda inskrypcja posiada taki indywidualny kod, którego litera/litery są skrótem nazwy prowincji, z której pochodzi, a liczba numerem porządkowym. Symbol krzyża oznacza, że sama inskrypcja zaginęła i znana jest dziś tylko z rycin lub odpisów.

Większość inskrypcji runicznych, szczególnie tych z wieku IX i późniejszych, spisanych młodszym futharkiem, ma charakter powtarzających się formuł, najczęściej upamiętniających zmarłych. Charakterystyczne dla nich jest nazwanie z imienia nie tylko osoby zmarłej, lecz również tej, z której inicjatywy monument zostaje wzniesiony (patrz: przykład 2, inskrypcja U 36).

Inskrypcje starsze są dwojakiego rodzaju: niektóre również są zwięzłe (jak róg z Gallehus, przykład 1, inskrypcja DR 12), niektóre jednak to rozbudowane, trudne w interpretacji teksty, jak np. pochodząca z drugiej połowy VII wieku inskrypcja ze Stentofthen, dziś tylko częściowo odczytana.

(3a) **niu hAborumz niu hagestumz hAþuwołAfz gAf j** (DR 357)
dziewięcioma kozłami, dziewięcioma końmi HąpuwołafR dał rok (dobry plon)

Jest to odniesienie do praktykowanego wówczas zwyczaju składania dziewięciokrotnej ofiary z bydła, a nawet ludzi (Santesson 1989). Dalsza część inskrypcji (3b) jest niejasna. Być może należy doczytywać ją jako:

(3b) **hAriwołAfz (m)A--u snuh-e hidez runono fe(l)(A)h eka hed erA
gignoronz herAmAlAsAz ArAgeu we(l)AdudsA þAt bAriutiþ** (DR 357)
rząd jasnych run ukryłem [lub: ukrywam] tutaj, runy czarodziejskie. Złością niespokojny, podstępna śmierć na obczyźnie (spotka) tego, kto to [ten kamień] zniszczy (Maciejewski 1990).

Datowanie inskrypcji rytych w kamieniu jest sprawą kłopotliwą, stąd dokładne daty są rzadkością. Za najstarszą kamienną inskrypcję uznaje się norweski kamień z Einang (KJ 63), którego wiek, na podstawie znalezisk w sąsiednim grobie, przyjmuje się na drugą połowę IV stulecia. Jest to zarazem najstarszy znany przykład sygnatury.

(4) **(ok go)dagastiR runo faihido** (KJ 63)
Ja, Godgest, runy wykonałem (namalowałem)

Czasownik *faihian*, który dosłownie znaczy ‘barwić’, używany jest często w znaczeniu zbliżonym do ‘pisać’ (w przypadku run raczej rytować), zatem najprawdopodobniej jego znaczenie było szersze niż tylko barwić – są jednak i takie inskrypcje, gdzie opisany jest cały proces pracy nad kamienną inskrypcją, gdzie użycie *faihian* wydaje się być ograniczone do ‘barwić’ (patrz tabela 1).

Kamienie sprzed VIII wieku są nieliczne, z czasem ich liczba wyraźnie wzrasta, a zwyczaj ich wznoszenia upowszechnia się wraz z początkami chrześcijaństwa w Skandynawii, co mogło wiązać się z obyczajami związanymi z pochówkiem (von Friesen 1933: 168).

3. SYGNATURA I SZTUKA RUNICZNA

Badacze różnie definiują sygnatury mistrza run. W opinii niektórych wystarczy samo imię, wymienione po zakończeniu tekstu, jak np. dzisiejszy podpis pod listem (Källström 2007: 128), inni stosują węższą definicję, według której sygnaturą może być tylko fraza

czasownikowa zawierająca czasownik wskazujący czynność związaną z wykonaniem run (Stille 1999), np. *Öpir risti* ‘Öpir rytował’. Czasowniki, które mogą się tu pojawić, zostały zebrane w tabeli poniżej.

Tabela 1

Czasowniki występujące w sygnaturach

‘pisać’	‘barwić’	‘wznosić, produkować’	‘rytować, wykonywać’
wrítan/ríta rístá/rístá marka skera grafan skrifá	fä (*faihjan) rjóða steina penta	reisa réttá leggja standa telgja	taujan wurkian gera vinna höggva setja berja

Opracowanie według E. Ebel 1963: 1

Spisane starszym futharkiem inskrypcje sygnowane zawierają najczęściej formułę ‘ja, X, runy wykonałem’. Przykładem może być cytowana wyżej inskrypcja z Einang (KJ 63). W starszych inskrypcjach pojawia się też, zamiast imienia lub obok niego, tytuł *eril*:

(5) ubaz hite harabanaz hait ek erilaz runoz waritu (Vr 1)

(Le)ubaz nazywał się. Hrabnaz nazywał się. Ja, eril, runy napisałem (sporządziłem)

Eril nie jest imieniem, lecz prawdopodobnie nazwą funkcji, być może kapłańskiej, choć możliwe jest też pokrewieństwo z ang. *earl*, skand. *jarl* (‘włodarz’). Użycie tytułu jest całkiem obce tradycji późniejszej. W inskrypcjach spisanych nowym futharkiem formuła podpisu różni się znacząco od tej znanej z inskrypcji starszych.

(6) tiarfrsa iftir aist sun sin þurbirn hiuk (U 70 †)

Djärv (kazał wzniesć) ten (kamień) dla pamięci Esta, syna swego. Torbjorn rytował (kuł)

Są też przykłady gdzie wykonawca i zleceniodawca to ta sama osoba:

(7) Toki risti runar eftir þoru stiupmoðut sina konu goða (DR 212)

Toki rytował runy dla pamięci Tory, matki swej przybranej, kobiety dobrej

Zawsze jednak wykonawca mówi o sobie w trzeciej osobie, podczas gdy w starszych inskrypcjach w pierwszej. Gdyby próbować wskazać na różnicę między sygnowanymi inskrypcjami w starszym i młodszym futharku, byłoby nią z pewnością umiejscowienie imienia mistrza: w starszych inskrypcjach w temacie, w młodszych poza tekstem. Ponadto wydaje się, że przygotowanie inskrypcji było uznawane za sztukę, której właściwe wyko-

nanie było jej istotnym elementem. Stąd w starszych inskrypcjach powracające zapewnienia, że runy wykonano właściwie:

(8) **iak sata runa rit**

(DR 239)

ja umieściłem runy właściwie

Właściwe wykonanie run może się wiązać z pierwotnym znaczeniem lub wręcz funkcją magiczną run, które w niepowołanych rękach mogły wyrządzić więcej szkody niż pożytku. Ogólnie wśród badaczy, pomimo różnic w poglądach i interpretacjach, przeważa opinia, że im dawniejsza inskrypcja, tym głębsze znaczenie obecności imienia jej autora/wykonawcy. Znajomość run, przynajmniej pierwotnie, w pierwszych wiekach, była najprawdopodobniej przywilejem członków wyższych klas społecznych. Niektórzy sądzą też, że sztuka runiczna zarezerwowana była początkowo dla kasty kapłańskiej, a zatem silnie związana z religią pogańską. Przedstawicielem tej kasty mógłby być człowiek tytułujący się *erilem* (Marstrander 1951:18).

W inskrypcjach w młodszym futharku brak takich zapewnień – wydaje się, że pismo nabrało już codziennego charakteru, a sztuka rycia run była raczej rzemiosłem niż magią.

Co należało zatem do zadań mistrza run? Inskrypcje opisujące swego rodzaju „podział pracy” pozwalają stwierdzić, że na wykonanie inskrypcji runicznej składał się szereg czynności, które mogły zostać rozdzielone między kilka osób. Najważniejszą jednak osobą był mistrz, który decydował o kształcie i treści całej inskrypcji. Pomocnicy (prawdopodobnie terminujący u niego uczniowie) zajmowali się pracą fizyczną: ryciem i barwieniem run.

Świadomość, że mistrz run nie zawsze odpowiadał za całość pracy związanej z przygotowaniem inskrypcji, pomaga zrozumieć zaskakujące różnice między inskrypcjami sygnowanymi imieniem tego samego twórcy. Pomijając możliwość, że chodzi o dwie różne osoby o tym samym imieniu, lecz różniące się kunsztem runicznym (jak w przypadku dwóch współczesnych sobie mistrzów znanych pod imieniem Torbjörn; Källström 1999), może chodzić też o współpracę z różnymi rytownikami ornamentów – wstęgi, w którą wpisany jest napis runiczny lub innych elementów dekoracyjnych. W opublikowanej niedawno pracy z zakresu archeologii Åhfeldt relacjonuje, że za pomocą badań laserowych udało się jej wykazać, że inskrypcje sygnowane i przypisywane jednemu mistrzowi ilustrowało kilka różnych osób, o różnych umiejętnościach (Åhfeldt 2002).

Taki podział pracy i duża ilość pozostawionych inskrypcji świadczyć może o tym, że w X i XI wieku powstał swego rodzaju cech runiczny (por. Palm 1992: 256), gdzie wędrowni mistrz run współpracował z różnymi grupami podwykonawców zapewniających materiał, obróbkę i ornamentykę. Na korzyść tej tezy przemawia fakt, że o ile inskrypcje sygnowane przez jednego mistrza obejmują swym zasięgiem znaczny obszar, o tyle wykonawcy ornamentyki wydają się być związani z mniejszym obszarem. W Upplandii, czyli na terenie wokół centrum władzy świeckiej i kościelnej, działało około 20 znanych dziś z imienia mistrzów run, którzy zostawili po sobie po kilkanaście lub nawet kilkadziesiąt inskrypcji – spod ich ręki wyszła przeszło połowa wszystkich zabytków runicznych! Wydaje się, że w innych częściach Skandynawii grupy zawodowych mistrzów run nie istniały, inskrypcje rzadko są sygnowane, a zarazem ich znaczne zróżnicowanie wskazuje na to,

że każdą wykonała inna osoba (Wessén 1960: 7). Oznacza to jednocześnie, że pozostałe inskrypcje są dziełem mniej produktywnych rzemieślników lub wręcz amatorów (Williams 2000: 100). Brak podpisu może też sugerować, że inskrypcje wykonywane były „w rodzinie”, a nie przez zawodowego mistrza na jej zlecenie (Snædal 1990: 15, Herschend 1993: 80).

4. NAJWAŻNIEJSI MISTRZOWIE RUN

Kim mógł być mistrz run? Znaczny wzrost liczby monumentów runicznych wraz z nastaniem chrześcijaństwa, hipotezy o wykorzystaniu tradycji runicznej w służbie nowej wiary skłaniają do identyfikacji mistrzów z misjonarzami lub kapłanami (choć już nie pogańskimi!). Już z końcem XIX wieku N.F. Sander (1896) identyfikuje znanego mistrza run Åsmunda Kåressona jako biskupa Osmundusa, o którym wzmiankę znaleźć można w kronice Adama z Bremy. Teoria o identyczności tych dwóch osób po początkowym entuzjazmie, zwłaszcza ze strony Otto von Friesena, jest obecnie zarzucona w środowisku runologicznym (Thompson 1975: 161, Åhlén 1997: 20), chociaż nadal cieszy się zainteresowaniem archeologów (Janson 1998: 116). W każdym bądź razie wielu badaczy wskazuje na prawdopodobne związki mistrzów runicznych z kościołem jako formę zarobkową na utrzymanie działalności misyjnej (Anders Sjöberg 1982: 122).

W dalszej części przedstawione zostaną sylwetki kilku mistrzów, którzy znacząco wpłynęli na upowszechnienie się obyczaju wznoszenia kamieni runicznych.

Ulf z Borresta

Nie zostawił po sobie wielu inskrypcji (podpisane zaledwie dwie, przypisywane mu kolejne dwie), jest jednak jednym z mistrzów run, o którego życiu wiemy stosunkowo dużo. Był wikingiem, który brał udział w co najmniej trzech wyprawach do Anglii, skąd powrócił ze znacznym majątkiem, co opisuje jedna z kilku poświęconych mu inskrypcji.

(9) in ulfr hafiR onklati þru kialtakat (U 344)

Ów Ulf trzykrotnie brał łup w Anglii

Wielu badaczy (wśród nich von Friesen 1933: 206, Wessen 1960: 17) sądzi, że właśnie Ulfowi Upplandia zawdzięcza rozkwit sztuki runicznej. Podpatrzywszy u południowego sąsiada (na wyprawy Ulf udawał się pod wodzą duńskiego króla Kanuta) obyczaj stawiania kamieni z inskrypcjami, przeniósł go w rodzinne strony, gdzie w ciągu kilkudziesięciu lat upowszechnił się on na tyle, że przyćmił duńskie zabytki runiczne.

Przypisać można mu z całą pewnością autorstwo inskrypcji U 328 i U 336 oraz U 160 i U 161. Poświęcone są one pamięci członków jego rodziny – stryjowi Onimowi (Onim – ‘ten, który wolno zapamiętuje/uczy się’) oraz powinowatemu. Najwyraźniej Ulf nie trudnił się zarobkowo ryciem run, a raczej wykorzystywał tę rzadką umiejętność dla podniesienia rangi swego rodu.

- (10) **ulfR iuk i barstam iftiR ulf i skulobri mak sin kuþan ulfkil lit akua** (U 161)
 Ulf wyrył w Borresta dla pamięci Ulfa z Skolhamarr powinowatego swego
 dobrego Ulfkell² kazał rytować

Ród zaś odplacił mu wdzięcznością: znamy aż siedem kamieni upamiętniających Ulfa. Z nich dowiadujemy się, że był wikingiem i poznajemy jego losy (U 344, U 343).

- (11) **karsi uk ...-rn þaiR litu raisa stai- þino aftiR ulf faþur sin kuþ hialbi**
hons ... aukuþs muþi (U 343)
 Karsi i ... oni kazali wnieść kamień ten dla pamięci Ulfa ojca swego Bóg
 niech wspomże jego (duszę) i Boża matka

Öpir (przełom XI i XII wieku, Upplandia)

Jeden z najbardziej płodnych mistrzów run – zostawił po sobie ponad 40 inskrypcji podpisanych imieniem i prawdopodobnie porównywalną liczbę anonimowych. Jego imię przez jednych odczytywane jest jako ‘krzykacz’ (von Friesen 1907: 39, 1913: 67), przez innych jako zdrobnienie od Ulfa (Brate 1925: 97). Jedna z wykonanych przez niego inskrypcji, U 485, kończy się słowami **in ofaigr opir risti**. Wzbudziła ona szeroką dyskusję, gdyż odczytano w niej *ofagiR*, gdzie *o-* stanowi formant przeczący, a **faghir**, dzisiejsze szw. *feg*, oznacza ‘przeznaczony śmierci’ jako właściwe imię, a Öpir jako przydomek. Co dziwne jednak, w pozostałych inskrypcjach autor występuje wyłącznie jako Öpir, czyli pod samym tylko przydomkiem (ze względu na układ tekstu i kształt znaków nie ma raczej wątpliwości co do autorstwa). Zgodnie z sugestią Otto von Friesena (1913: 67) inskrypcja U 485 byłaby jedną z pierwszych, jednak jej ornamentyka nie potwierdza takiego przypuszczenia (Andersson 1998: 17, Stille 1999: 138).

Ze względu na obfity materiał runiczny, jaki po sobie pozostawił, Öpir należy do jednych z lepiej zbadanych mistrzów run. Wokół jego osoby pojawiła się też kontrowersja dotycząca jego pochodzenia: w 1982 r. szwedzki slawista Anders Sjöberg zasugerował, że Öpir mógł być tożsamy z pochodzącym z Nowogrodu Upirem (Упирь), księdzem i autorem transliteracji XI-wiecznego manuskryptu z głągolicy na cyrylicę i w nim wspomnianym. Sjöberg wywodzi, że Öpir przeniósł się do Upplandii, którą z Nowogrodem łączył wówczas rozwinięty szlak handlowy. Mogłoby to wyjaśniać błędy językowe, jakie pojawiają się w wykonanych przez niego inskrypcjach. Jak można się domyślać, hipoteza ta nie spotkała się z gorącym przyjęciem w Szwecji, choć bez wątpienia jest warta dalszych badań

Charakterystyczne dla jego sztuki są pętłe węży w kształcie cyfry 8 i dobre rozplanowanie inskrypcji. Oprócz kształtu korpusu węża inskrypcje wykonane przez Öpira poznać można po uporczywym błędzie – dodawaniu runy symbolizującej fonem /h/ niepoprawnie, np. w wyrazach *hvaru* (*varu* – byli), *haustr* (*austr* – wschód), *hut* (*ut*, stąd, za). Może to oznaczać niepewność użycia fonemu /h/ przed samogłoskami, co mogło być rezultatem

² Ulfkell był synem Ulfa z Skolhamarr, powinowatego Ulfa z Borresta.

nieobecności tej głoski przed samogłoskami w jego rodzimym dialekcie (za prawdopodobny uznaje się dialekt wschodniej części Upplandii, Roslagen). Chęć poprawnego użycia /h/ świadczyłaby jednocześnie o świadomości istnienia wyraźnej normy językowej, o której istnieniu w tamtych czasach trudno spekulować.

- (12) **askutir uk suain ikifastr uk ikibiarn uk tutr ain iftiR ast fadur sin
in ubiR risti run** (U 181)
 Åsgot i Sven, Ingefast i Ingebjörn i córki ... kamień dla pamięci Esta ojca swego
 ów Öpir rytował runy

Åsmund Kåresson

Również należy do bardzo produktywnych mistrzów run. Znalezione dotąd 20 inskrypcji z jego podpisem, lecz można mu przypisać autorstwo co najmniej kolejnych dwudziestu (Thompson 1975: 148, Källström 2007: 279). Wielu badaczy przypisuje mu wielką rolę w kształtowaniu upplandzkiej „szkoły runicznej” ze względu na innowacyjną ornamentykę i wielki wpływ, jaki wywarł na współczesnych sobie mistrzów runicznych w Upplandii (von Friesen 1933: 209, Jansson 1969: 498, Thompson 1975: 148). Jak wspomniano, co do jego tożsamości toczy się spór, niektórzy identyfikują go z katolickim biskupem. Ostatnią hipotezę na temat Åsmunda wysunął Källström, według którego pochodził on z Norrlandii, o czym świadczyć może konserwatywny język, jakim posługiwał się w inskrypcjach (Källström 2007: 279–289).

- (13) **stniltr lit rita stain þino abtiR uiþbiurn krikfara buanta sin
kuþ hialbi hosaluukups u muþiR osmuntr kara sun markapi** (U 956)
 Steinhildr kazała wnieść kamień ten dla pamięci Vidbjörna Grikkfara, męża swego.
 Bóg niech wspomóż duszę jego i Boża matka. Åsmund Kårego syn rytował

5. KONKLUZJE

Być może współczesne zainteresowanie średniowiecznym twórcą jest pochodną naszego rozumienia sztuki i nauki – jest ona osobista, indywidualna, nierozzerwalnie związana z twórcą. Takie rozumienie obce było średniowiecznym artystom, jednak niektórzy uznali za właściwe podkreślić autorstwo swych dzieł. Być może był to zabieg „marketingowy” – w Upplandii zwyczaj wznoszenia kamieni runicznych stał się na tyle powszechny, że wykształcenie w tej profesji mogło wiązać się z realnym zyskiem. Twórca, który mógł wskazać na swe dzieła i bezsprzecznie zidentyfikować je jako swoje, mógł liczyć na kolejne zlecenia. Co ciekawe, zleceniodawcy niejako użyczali przestrzeni, na której mistrz run mógł się podpisać, a zleceniodawca i twórca to najczęściej dwie różne osoby (por. inskrypcje sygnowane przez Öpira), choć nie zawsze (por. inskrypcje sygnowane przez Ulfa z Borresta).

Wśród anonimowych twórców średniowiecznych (niektórzy) mistrzowie run należą do nielicznej grupy znanych z imienia, choć i dla nich pismo było darem bogów. Analiza

sygnatur stosowanych w starszym i młodszym futharku wykazuje znaczne rozbieżności w ich formie, miejscu w tekście oraz funkcji. Podczas gdy sygnatury młodsze znajdują się poza zasadniczym tekstem inskrypcji, starsze stanowią jego integralną część, a czasem stanowią cały tekst. Inicjalna pozycja oraz użycie zaimka pierwszej osoby *ek* ‘ja’ sprawiają, że sam fakt rytowania run staje się niemal obrzędem. Potwierdzają to zresztą inskrypcje, gdzie mistrz chlubi się swą sztuką – stąd też pojęcie *runacy*, czyli sztuki rycia run. Sygnatury młodszych inskrypcji są jak metka, podpis autora pod wykonanym dziełem, odarte jednak z magicznej mocy.

Różnice te są prawdopodobnie związane z różnym zakresem i przeznaczeniem obu wersji alfabetu runicznego. Starsze inskrypcje podkreślają rolę wykonującego je mistrza, który być może był kapłanem. Często zamiast imienia autor posługuje się swoim tytułem, np. *eril*. Inskrypcje młodsze wskazują na upowszechnienie i profesjonalizację sztuki runicznej, jak również jej bliski związek z chrześcijaństwem. Upowszechnienie widać choćby w znacznym wzroście liczby odnalezionych inskrypcji (głównie w Upplandii); o profesjonalizacji świadczyć może znaczna liczba inskrypcji, które przypisać można kilkudziesięciu w sumie autorom, a także kształtujący się i opisywany podział pracy między kilka osób, prawdopodobnie pracowników jednego „warsztatu”.

BIBLIOGRAFIA

- Åhfeldt, Laila Kitzler. 2002. *Work and Worship. Laser scanner analysis of viking age runestones*. Stockholm: Archaeological Research Laboratory.
- Åhlén, Marit. 1997. *Runristaren Öpir. En monografi*, “Runrön”, nr 12.
- Brate, Erik. 1925. *Svenska runristare*, “Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar”, nr 33, s. 5–6.
- Crocker, Kyle Robert. 1982. *‘Fotr risti’: a runographer’s style in the context of eleventh-century Upplandic memorial art*, Michigan: Ann Arbor.
- Düwel, Klaus. 2001. *Runenkunde*, Weimar: Verlag J.B. Metzler.
- Ebel, Else. 1963. *Die Terminologie der Runentechnik*, Göttingen: Georg-August-Universität.
- Friesen, Otto von. 1913. *Upplands runstenar. En allmänfattlig öfversikt*, Uppsala: Akademia Bokhandeln.
- Friesen, Otto von. 1933. *De svenskaruninskrifterna. I: Runorna. Nordisk Kultur VI*. Stockholm – Oslo – København.
- Grønvik, Ottar. 1999. *Runinskriften på gullhornet fra Gallehus, “Maal og minne”*, nr 1, s. 1–18.
- Herschend, Frands. 1994. *The Recasting of a Symbolic Value. Three Case Studies on Runestones*, “Occasional Papers in Archeology”, vol. 3.
- Janson, Henrik. 1998. *Templum nobilissimum. Adam av Bremen, Uppsalatemplet och konfliktlinjerna i Europa kring år 1075*, Göteborg: Göteborgs Universitet, Historiska institutionen.
- Källström, Magnus. 1999. *Torbjörn skald och Torbjörn – studier kring två mellansvenska runristare. MINS 48 (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet)*. Stockholm: Stockholms Universitet.

- Källström, Magnus. 2007. *Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden*, Stockholm: Stockholms Universitet.
- Maciejewski, Witold. 1990. *Wczesne zabytki runiczne*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Marstrander, Carl. 1951. Rosselandssteinen. *Universitetet i Bergen. Årbok. Historisk-antikvarisk rekke*, vol. 3.
- Palm, Rune. 1992. *Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minnesinskrifterna*, "Runrön", nr 7.
- Philippa, Marlies. 1977. *Die Inschriften des schedischen Runenmeisters Balli*, "Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik", nr 12.
- Quak, Arend. 1978. *ybiR risti runaR. Zur Sprache eines uppländischen Runenmeisters*, "Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik", nr 13.
- Sander, Fredric N. 1896. *Marmorlejonet från Piræeus med nordiska runinskrifter. En undersökning och förklaring*. Stockholm: Norstedt.
- Sjöberg, Anders. 1982. *Pop Upir' LichoJ and the Swedish rune carver Ofeigr Upir*, "Scando-Slavica", nr 28, s. 109–124.
- Snædal, Thorgunn. 1990. *Från Järnatullen till Gårdarrike. En bok om Södertäljetraktens runinskrifter. Södertälje*
- Stille, Per. 1999. *Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering*, "Runrön", nr 13.
- Thompson, Clairborne W. 1975. *Studies in Upplandic Runography*. Texas – London: Austin.
- Wessén, Elias. 1960. *Historiska runinskrifter. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar*, Filologisk-Filosofiska serien 6.
- Williams, Henrik. 1990. *Åsrunan – Användning och ljudvärde i runsvenska stenskrifter*, "Runrön", nr 3.

AUTHOR KNOWN: ON SIGNED RUNIC INSCRIPTIONS

Among the medieval, mostly anonymous, works, the runic inscriptions from the Swedish province Uppland are surprisingly frequently signed with the author's name. The runic masters (Swedish *runristare*), the first Scandinavian authors known by name, have been the focus of academic interest since Otto von Friesen's (1913, 1933) and Erik Brate's (1925) publications, with new findings published more recently (Thompson 1975, Philippa 1977, Quak 1978, Crocker 1982, Åhlén 1997, Källström 1999 i 2007). The present article is a short presentation of the signature types used by the runic masters from Uppland in the 11th and 12th century and of the most important members of the possible runic guild of that time. A typology of signatures concerning the type of work done on the inscriptions is given (different activities conducted by different people suggest that the preparation of an inscription was a collective rather than individual work). At the same, the comparison between the older and the more recent signed inscriptions suggests that the runic alphabet has evolved from a magical to a common tool. Also, three most eminent runic masters, Ulf of Borresta, Öpir and Åsmund Kåreson, and their inscriptions are presented in the text.

Key words: runic alphabet, anonymous, futhark, runic inscription, signature, runic master